

Refah ve Bölüşüm Çalıştayları

Prof. Dr. Ceyhun Elgin ve Prof. Dr. Burça Kızılırmak

Türkiye ekonomisi Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana belirli bir uzun vadeli trendin etrafında oynaklık göstermekle beraber hem toplam hem de kişi başı millî gelir açısından anlamlı bir ekonomik büyüme gösterdi. Ancak bu ekonomik büyümenin sosyal refaha ne ölçüde yansıdığı ve özellikle toplumun tamamını kapsayacak ve toplumun geniş kesimlerinin zaman içerisinde göreceli olarak büyüyen pastadan pay alacağı şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği, uzunca bir süredir hem akademik dünyada hem de siyaset ve medyada tartışılan konular olageldi. Bu tartışma oldukça önemli zira toplam millî gelirden alınan payların göreceli değişimleri eğitim, istihdam, tüketim ve gelir başta olmak üzere iktisadi ve sosyal boyutta birçok eşitsizliği de beraberinde getiriyor.

Türkiye ekonomisinin zaman içindeki seyrine paralel olarak, Türkiye halen OECD ve Avrupa ülkeleri (ve özellikle de Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında) içinde nispeten yüksek gelir ve servet eşitsizliği seviyesi ile öne çıkan bir ülke. (Elveren ve Galbraith, 2009; Torul ve Öztunalı, 2018; Tamkoç ve Torul, 2020; Filiztekin, 2020) Bu yüksek eşitsizlik, doğrudan ve dolaylı olarak tüketim, eğitim, sağlık, barınma, çevre gibi alanlarda da eşitsizlik olarak kendini gösteriyor. Söz konusu eşitsizliklerin temel sonuçlarından biri de Türkiye'de ciddi bir düzeyde olan yoksulluk olgusu. Yoksulluğun ölçümü ve hangi politikalarla azaltılabileceği Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ekonomi politikası tartışmalarının temelinde yer alıyor.

Kimi liberteryen iktisatçılara göre yoksulluk ve eşitsizlik karşısında devletin aktif bir rol oynaması gerekmez de yine birçok iktisatçı ve iktisadi düşünce okuluna göre hem yoksulluk hem de gelir ve servet eşitsizliği bir ülkede sosyal refah üzerinde önemli bir etki gösterir. Bu nedenle yoksulluk ve eşitsizliğin refah üzerinde etkileri ile devletin bu alandaki rolü yine, özellikle de Türkiye ekonomisi özelinde tartışılmaya muhtaç konular arasında.

Refah ve Bölüşüm başlığı altında düzenlediğimiz çalışmalar 6 Mayıs 2023 ve 17 Haziran 2023 tarihlerinde İstan-

bul ve Adana'da yapıldı. Çalıştaylara, çalışma hayatının işçi, işveren, çiftçi, esnaf gibi farklı kesimlerinden temsilciler, bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri temsilcileri, akademisyenler, gazeteciler, kanaat önderleri ve gençlerden oluşan toplam 62 kişi katıldı. Toplantılarda yukarıda çizdiğimiz kapsamda gündeme getirdiğimiz aşağıdaki beş soru çerçevesinde şekillenen katkılarla, Türkiye'nin ikinci yüzyılında refah ve bölüşüm konusu temel kavramlar, kazanımlar/politikalar ve neler yapılması gerektiğine dair tespit ve öneriler ile tartışıldı:

1. Sosyal refah ya da toplumsal refah kavramlarından ne anlıyoruz? Daha zengin bir ekonomi otomatik olarak daha yüksek bir sosyal refah anlamına mı gelmektedir? Eşitsizlik, yoksulluk ile sosyal refah arasındaki ilişkiyi, özellikle Türkiye özelinde nasıl görüyorsunuz? Hangi alanlarda ilerlemeyi hedeflemeliyiz (örneğin ekonomik eşitsizlikler, büyüme)?

2. Eşitsizlik ve adaletsizlik size aynı şeyi mi ifade ediyor? Örneğin, gelir eşitsizliği ile gelir adaletsizliği size aynı şeyi mi ifade ediyor? Sosyal refah artışı için hangisi hedeflenmelidir?

3. Gelir eşitsizliği, tüketim eşitsizliği ve servet eşitsizliğinde Türkiye'de ne gibi gelişmeler kaydedilmiştir? Gelir, tüketim ve servet eşitsizlikleri dışında Türkiye'de tartışılması gereken diğer temel eşitsizlik boyutları neler olabilir ve bu alanlardaki ilerlemeler neler olmuştur? Ekonomi politikaları tüm bu alanlarda ne kadar etkili olmuştur, hangi politikalar daha etkili sonuçlar vermiştir?

4. Türkiye'de eşitsizlikleri azaltmak için devlete düşen rol ya da roller nedir? Eşitsizliği, yoksulluğu azaltma ve sosyal refahı artırma konusunda hangi politikalar uygulanmalıdır? Bu noktada farklı ülkelerin refah ve eşitsizliğe yaklaşımlarından ve deneyimlerinden ne öğrenebiliriz?

5. Eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal refah hususlarında bugüne kadar yapılanlardan farklı olarak neler yapılabilir? Bu konularda sivil toplumun rolü ne olmalıdır? Sivil toplum devletle birlikte mi devletten bağımsız mı hareket etmelidir?

Sosyal Refah Anlayışı

Sosyal refah ve toplumsal refah kavramları her ne kadar medyada ve akademide sıklıkla kullanılsa da kimi zaman tanımları arka planda kalmakta ve bu kavramlardan ne anlaşıldığı tam net olarak anlaşılamamaktadır. Bu doğrultuda katılımcılarca, Türkiye'de refah seviyesinin mevcut durumu ve nasıl daha da iyileştirilebileceği tartışılmadan önce bu kavramlardan ne anlaşıldığı soruldu. Bu konuda katılımcıların görüşlerinin ortak noktası, sosyal refahı gelir ile sınırlı tutmamak yönünde oldu. Buradan, gelir ile refah arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı, sosyal refahın daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiği ortaya çıkıyor.

Kavramın nasıl genişletilebileceği konusunda ise yaklaşımlar oldukça çeşitliydi. Bir görüş, mutluluk kavramı üzerinde duruyor. Özel sektörden bazı katılımcılar, toplumun genel mutluluğu ne kadar yüksekse toplumsal refahın da o kadar yüksek olacağını belirtti.

Bir diğer yaklaşım ise sosyal refahı tek bir kavramla ölçmeye çalışmak yerine sosyal refahın çok boyutluluğunu dikkate almak gerektiğini vurguluyor. Bu konuda somut öneriler de dile getirildi. Örneğin bir akademisyen katılımcı, bu çok boyutluluğu vurgulayarak belki de bir araştırmayla nasıl algılandığının belirlenmesi gerektiğini belirtti.

Bir başka katılımcı Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin özellikle sosyal refahın çok boyutlu olarak değerlendirilmesine katkı sağladığını belirterek, ulusal düzeyde de benzer bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ifade etti. Türkiye'nin 6 Şubat 2023'de yaşadığı Kahramanmaraş/Hatay depremleri, sosyal refah anlayışını da etkilemiş gibi görünüyor. Örneğin bir katılımcıya göre deprem sonrası gördük ki "Refah dediğimiz kavramın tanımı, biraz da oturduğumuz evin sağlamlığıyla ilgiliydi". Bizzat deprem bölgesinden gelen bir katılımcıya göre ise depremliler refah tanımı

temel ihtiyaçlara indirgenerek belirlenmek durumunda; "asbestsiz hava soluyabilmek", "sağlıklı suya erişim sağlayabilmek", "güvenli gıdaya ulaşabilmek" ve "fiyat adaletsizliğiyle ayakta durabilmek" gibi.

Sonuç olarak katılımcıların görüşleri, sosyal refah kavramının sadece ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda mutluluk, adalet, barış, sağlık, barınma gibi çok çeşitli faktörlere dayandığına işaret ediyor. Hem akademisyenlerin hem de uluslararası kuruluşların artan bir şekilde vurguladığı çok boyutlu refah kavramı bu çalışmada öne çıkmış durumda. Bu açıdan bakıldığında, TÜİK tarafından yayınlanmaya başlanan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" göstergeleri, katılımcılarımızın Türkiye'de sosyal refahın geniş tanımıyla ölçülmesine dönük yaklaşımıyla uyumlu bir adım sayılabilir.

Türkiye'de Eşitsizlik, Yoksulluk ve Sosyal Refah

Katılımcılara sorulan bir diğer soru toplumun ekonomik hedefleri ile ilgiliydi: "Eşitsizlik/yoksulluk ile sosyal refah arasındaki ilişkiyi, özellikle de Türkiye özelinde nasıl görüyorsunuz? Hangi alanlarda ilerlemeyi hedeflemeliyiz (örneğin ekonomik eşitsizlikler, büyüme)?" Bu soruya gelen yanıtlar değişkenlik gösterdi. Bir kısmı, ekonomik büyümenin düşük gelirli gruplara da refah artışı sağlayabileceğini savunurken, diğerleri bu sonucun otomatik olarak gerçekleşmeyeceğini ve sürdürülebilir olup olmadığının önemli olduğunu vurguluyor. Aslında eşitsizlik ve büyüme ilişkisi oldukça eski ve iktisat literatürünü uzunca bir süre meşgul etmiş bir tartışma içeriyor. Büyüme sağlanırsa, bunun düşük gelirli gruplara da refah artışı sağlayacağı görüşü bir dönem literatüre egemen olsa da bu sonucun otomatik olarak ortaya çıkmayacağını ileri süren geniş bir literatür de söz konusu. İşveren çevresinden gelen bir katılımcı birinci tür yaklaşıma destek veren bir açıklama getirdi:

Büyüme mi, eşitsizlik mi? Hangisini düzeltmeliyim sorusunun yanıtı; ikisini de düzeltmeliyim. Büyük bir pasta olmadan pastayı eşit dağıtsan da herkes aç kalır. Çok büyük pastada, pastayı çok eşit dağıtmasan da herkes doyar gibi bir durum söz konusu.

Toplantılarda daha ağırlıklı olarak belirtilen görüş ise sadece ekonomik büyümeye değil, eşitlik, sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımı gibi daha kapsamlı ekonomik hedeflere odaklanılması gerektiği şeklinde. Bu çerçevede, eşitlik odaklı büyümenin daha sürdürülebilir ve toplumun genel refahını artırıcı bir yaklaşım olduğu vurgulanıyor. Örneğin, bir akademisyen katılımcı eşitsizliği azaltarak daha yüksek büyümenin sağlanabileceğini vurguladı. Başka bir katılımcı ise "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri"nin de denkleme dahil edilerek "hem ekonomik büyümeyi hem kalkınmayı hem de eşitsizliği ve gelir dağılımını ele almak" gerektiğini vurguladı. Bir başka akademisyen de bu düşünceyi kapsayıcı büyüme kavramı ile özetledi:

Kapsayıcılık büyümenin nimetlerinin bütün topluma belirli şekilde yayılması anlamına geliyor. Çünkü öbür türlü, büyüme oluyor fakat nimetleri toplumun fertlerine yayılmıyor.

Katılımcılara sorduğumuz soruya bir itiraz ise eşitsizlik/yoksulluk ayrımı konusunda oldu. Akademisyen bir katılımcı, eşitsizliğin azalmasının yoksulluğun azalması anlamına gelmeyeceğini, gelir eşitsizliğinin arttığı ancak

yoksulluğun azaldığı durumlar olduğunu belirtti. Bu katılımcıya göre, gelir eşitsizliğinden önce yoksulluğa odaklanılmalı.

Bu çalıştayın katılımcılarının çoğunluğunun görüşü, toplumun tüm kesimlerine katkı sağlayacak bir ekonomik büyümenin hedeflenmesi gerektiği şeklinde. Buradan yola çıkarak Türkiye'nin gelecek yüzyılının planlanmasında ekonomik büyümenin sadece genel bir artış olarak değil, aynı zamanda eşitlik, sürdürülebilirlik ve toplumun genel refahını hedefleyen bir yaklaşımla ele alınması gerektiği ortaya çıkıyor.

Eşitsizlik mi Adaletsizlik mi?

Toplantılarda ele alınan bir diğer konu ise eşitsizlik ve adalet kavramları ile ilgili oldu. Katılımcılara sorulan soru şu şekildeydi: "Eşitsizlik ve adaletsizlik size aynı şeyi mi ifade ediyor? Örneğin, gelir eşitsizliği ile gelir adaletsizliği size aynı şeyi mi ifade ediyor? Sosyal refah artışı için hangisi hedeflenmelidir?" Gelen yorumlar bu iki kavram arasındaki farklılıklar ve ilişkiler konusunda bir fikir birliği olmadığını gösterdi. Ancak katılımcıların ortak noktası iki kavramın aynı şeyi ifade etmediği, adaletsizliğin daha geniş bir kavram olduğu ve sosyal refah artışı için adalet kavramının gözetilmesi gerektiği şeklinde.

Yaklaşımlar arasındaki farklılık özellikle adalet kavramından ne anlaşıldığı ile ilgili. Bazı katılımcılar eşitlik kavramının aynı durumdaki şeyler arasındaki eşitliği ifade ettiğini, adalet kavramının ise farklı düzlemler ve farklı kişiler için geçerli olduğunu düşünüyor. Bir sivil toplum gönüllüsü bunu bir hikâye örneği ile açıkladı. "...Şu meşhur hikâye vardır, tilki ile leylek aynı kaptan yemek yemeye çalıştıklarında yiyemezler ya da içmeye çalıştığında içemezler. Çünkü birinin gagası uzun, öbürünün ağzının yapısı farklı.

Onun için eşitsizlik, adaletsizlik demek değildir." Bir akademisyen adaletsizliği "daha uzun vadeli eşitsizlikler ... eğitim, sağlık ve özellikle kuşaklar arası eşitsizlikler" olarak gördüğünü belirtti. Birçok katılımcı ise eşitliği sağlamanın ancak adaletle mümkün olacağını savundu.

Bu iki kavram arasında hangisine odaklanması gerektiği konusunda ise katılımcılar, farklı nedenlerle de olsa, tercihini adalet kavramı yönünde kullanıyor. Bir sivil toplum örgütü temsilcisine göre, herkesin geliri eşit olursa "... bunun düzeni farklı bir düzen olur, bu komünizme gider. Bu nedenle de bu ekonomik düzen içerisinde ... gelir eşitsizliğini doğru bir kavram olarak görmüyorum. Ama gelir adaletsizliği dersek doğru." Genç bir katılımcı ise adalet kavramının toplumsal uzlaşısı için daha önemli olduğuna vurgu yaptı:

İnsanları eşitsizlikten ziyade adaletsizlik kadar yaralayan bir duygu görmedim. Adaletsizlik hissettikleri anda insanlar çok büyük tepkiler verebiliyorlar. Dolayısıyla bu da öfkeyi besliyor ve insanların oturup, konuşup, uzlaşıp bir şeyleri çözme ihtimali çok zorlaşıyor.

Bir sivil toplum örgütü yöneticisi ise Türkiye'deki duruma da odaklanarak adaletin sağlanabilmesi için "asgari müşterek seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini" belirtti: "Herkesin sıcak bir yatağının, bir aşının ve işinin olması gerekiyor. ... Eğitimde fırsat eşitliğinin olması gerekiyor." Bu katılımcıya göre bu konuda Türkiye'nin işi zor. Neden olarak, toplumun kutuplaşmış durumda olduğuna ve tüm kesimlerin kamu kaynaklarına erişim imkânlarının eşit olmadığı bir ortamda gelirin adil dağılımından bahsedilemeyeceğine dikkat çekti.

Kavramlarla ilgili tanımlamalar ne olursa olsun, yapılan görüşmelerde katılımcıların adaleti daha fazla önemsendiği ortaya çıktı. Eşitlik kavramına göre ölçümü daha zor olsa dahi Türkiye'nin geleceği için politika önerileri geliştirilirken güçlü bir adalet çerçevesi kurmanın gelecek için daha etkili olacağı kanısı hâkim oldu.

Türkiye'de Eşitsizlikler, Belirleyicileri ve Uygulanan Politika Araçları

Katılımcıların genel kanısı Türkiye'de gelir, tüketim ve servet eşitsizliklerinin yüksek olduğu ve bu konuda bir ilerleme sağlanmamış olduğu şeklinde. Bu duruma gelinmesinde etkili olan politikalar ile diğer faktörler aşağıda ele alınmaktadır. Katılımcıların farklı eşitsizlik boyutları ve bu alanlarda Türkiye'nin kat ettiği yol ile ilgili düşünceleri de burada özetlenmektedir.

Gelir dağılımının belirlenmesinde hükümetlerin kullandığı önemli bir araç, sosyal yardımlar ve transferler olarak ortaya çıkıyor. Bu konuda genel görüş, sosyal yardımların düşük gelirli grupların gelir payını artırdığı ancak genel ekonomik eşitsizlikleri azaltmada yetersiz kaldığı şeklinde. Bir akademisyen katılımcı yaşadığı şehirde sosyal yardımların siyasal bir araç olarak kullanıldığını ve bunun oy tercihlerini etkilediğini söyledi. Bu katılımcıya göre "Yardım harcamalarının eşitsizlik üzerindeki etkisi düşük olsa da hükümete oy olarak çok yüksek bir katkıda bulunuyor". Diğer bir katılımcı ise "emekli gelirlerinin gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada önemli bir rol oynadığı"na vurgu yaptı. Bu nedenle, araştırmacıların genel görüşü, sosyal yardımların etkisinin düşük, ancak emekli maaş ödemelerinin etkisinin daha yüksek olduğu yönünde.

Gelir dağılımının belirlenmesinde etkili bir diğer politika aracı ise vergiler. Toplantılarda Türkiye'deki vergi politikalarının eşitsizlikleri artırdığı, özellikle asgari ücret üzerinden alınan vergi istisnasının eşitsizlikleri daha da artırdığı belirtildi. Bir akademisyen, asgari ücrette vergi istisnası bulunmasına rağmen, Gelir Vergisi Kanunu'nun belirli maddelerinin eşitsizliği artırdığını belirtiyor. Vergi politikalarının eşitsizliklere katkısını gösteren önemli bir diğer örnek ise Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ile ilgili oldu: Türkiye'de sınırlı sayıda maldan ÖTV alınıyor. Oysa Avrupa'da, Türkiye'de vergilendirilmeyen birçok ürün özel tüketim vergisi kapsamında vergilendiriliyor.

Uygulanan politikalar yanında uygulanmayan politikalar da gelir dağılımının bugünkü durumunun belirleyicilerinden. Toplantıdaki katılımcılara göre, Türkiye'deki eşitsizliklerin açıklanmasında kent-kır dengesi ve tarımsal teşvikler önemli rol oynuyor. Kırdan kente göç ve tarım sektöründeki destek eksikliği öne çıkan faktörler arasında bulunuyor. Bir sivil toplum temsilcisi tarıma yönelik teşvik eksikliğini vurgulayarak, kentleşmenin ve üretimden uzaklaşmanın sorunlara yol açtığını ifade etti. Kamu kesimi istihdamının gereğinden fazla yüksek olduğunu, bu durumun ülkeyi zorladığını savundu. Bir sivil toplum örgütü yöneticisi ise gelir adaletindeki bozulmayı kır-kent dağılımındaki sorunlara bağlayarak, kırdan kente göçün adaletsizliği artırdığını dile getirdi. Bu durumu 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren köylerde sosyal imkânların azalması ve gençlerin kentlere göç etmesiyle ilişkilendirdi. Kırsalda uzun yıllar boyunca ihmal edildiği ifade edilen bir diğer grup ise kadınlar. Bir iş insanı, kırsal kesimdeki kadınların uzun süre hem siyaseten hem de sivil topluma katılım yönünde kimliksiz kaldığını ve son zamanlarda hükümetin bu duruma müdahale etmesiyle bu durumun değiştiğini vurguladı:

Ve kadınlar kimliksiz, sadece tarlada çalışan, evinde çabalayan bireyler. Birey bile değil. Kendi kimliğini kazanamamış ama hükümet gelmiş köylere kadar inmiş. Onlara bir kimlik vermiş. Demiş ki sen şundan sorumlusun. Sen partinin şu işinden sorumlusun. Bir gruplanma olmuş, bir ekip kurulmuş. Liderleri de gayet başarılı. Ve kadınlar bir birey olduklarını anlamışlar. Artık bir birey gibi davranıyorlar.

Türkiye'nin eleştirildiği bir diğer alan ise büyüme modeli. Katılımcıların bazıları Türkiye'nin büyüme modelinin eşitsizlikleri artırdığını, özellikle inşaat sektörüne odaklanan bir büyüme modelinin gelir adaletine katkı sağlamadığını düşünüyor.

Toplantılarda genellikle eşitsizliği artıran faktörlere odaklanılırken, bir işçi sendikası temsilcisi 2012 yılında yapılan olumlu politika değişikliklerine vurgu yaptı. Bu değişiklikler arasında sendikal örgütlenme sürecinin kolaylaştırılması, taşeron işçilerin kadroya alınması, zorunlu emeklilik uygulamasının kaldırılması, asgari ücretin üzerinde ücret alanlar için asgari ücret kısmına vergi muafiyeti gibi adımların bulunduğunu ifade etti. Ayrıca geçici ve mevsimlik işçilerin çalışma sürelerinde yapılan iyileştirmelerin de olumlu gelişmeler olduğunu belirtti.

Bu spesifik politikalar yanında Türkiye'de eşitsizlikler üzerinde etkili olduğu düşünülen pek çok faktör üzerine konuşuldu. Bunlardan birisi ayrımcılık. Bir katılımcı, ayrımcılığın özellikle LGBTİ+ bireyler üzerindeki etkilerinin altını çizerek eşitsizlik, yoksulluk ve adaletsizlik gibi süreçlere neden olduğuna vurgu yaptı:

LGBTİ+'ların insan hakları, sadece medeni ve siyasal haklar ya da sadece yatak odası meselesiymiş gibi algılansa da bugün LGBTİ+'lara dönük ayrımcılığı, Türkiye'de LGBTİ+ komünitesinin %98'inin ciddi anlamda yoksullukla sınıandığını, çalışabilen LGBTİ+'ların ciddi bir kısmının sigortasız çalıştırıldığını ya da asgari ücretin altında ücretlere mahkûm edildiğini görüyoruz.

Toplantılarda, özellikle bölgesel düzeyde gelir dağılımıyla ilgili durum ve bunu etkileyen faktörler önemli bir konu olarak öne çıktı. Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi eğitim, sağlık, sosyal yaşam ve hava kirliliği gibi birçok göstere açısından Türkiye'de bölgesel gelir dağılımının bozuk olduğunu belirtti. İş gücü piyasasındaki bölgeler arası eşitsizlikler de vurgulanan diğer önemli faktörler arasındaydı. Bir akademisyen, örneğin Van için kayıt dışılık oranının Türkiye ortalamasından yüksek olduğuna ve asgari ücretten düşük ücretlerin varlığına dikkat çekti. Aynı toplantıda yer alan bir başka katılımcı ise Hakkari'den örnek vererek orada işsizliğin ve imkansızlıkların yoğun olarak yaşandığını, genç nüfusun işsizlikle mücadele ettiğini, iş imkânlarının ve iş alanlarının yetersiz olduğunu ifade etti. Ayrıca ulaşım sorunlarına vurgu yaparak, bölgenin hizmetlerden eşit şekilde faydalanması gerektiğini dile getirdi.

Özellikle son zamanlarda etkisini arttıran faktörler de dile getirildi. Bir akademisyen katılımcı, eşitsizlik tartışmalarının küresel ekolojik ve teknolojik gelişmelerden bağımsız yapılamayacağını vurgulayarak, küresel iklim değişikliği ve teknolojik dönüşümün eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtti. Bu katılımcıya göre, refah kavramı ekolojik sistem içinde ele

alınmalı ve teknolojik dönüşümün iş gücü piyasası üzerindeki etkisine dikkat edilmeli. Toplantılarda gelir, tüketim ve servet eşitsizliği dışında eşitsizliğin diğer boyutları üzerine de bir dizi öneriler ve tespitler paylaşıldı. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, zaman kullanımındaki eşitsizlikler, fırsat eşitsizliği, politik karar süreçlerine katılım, hak arama eşitsizlikleri ve veri eşitsizliği gibi konuların ön plana çıktığı söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan vurgulamalarda bir akademisyen, zaman kullanımı verilerine göre kadınların erkeklere göre daha fazla çalıştığını, ancak ücret eşitsizliğinin devam ettiğini belirtti. Ayrıca özellikle yüksek gelirli hanelerde bile kadınların ekonomik olarak dezavantajlı konumda olduğunu da vurguladı. Bu katılımcının paylaştığı veriye göre, Türkiye'de bir kadın bir erkekten günde ortalama 1 saat 7 dakika daha fazla çalışıyor. Burada sözü edilen süre, ücretli ve ücretsiz çalışma toplamını ifade ediyor. Bu da kadınlar açısından yılda takriben 49 gün ek mesaiye denk geliyor. Katılımcı, buna rağmen kadınlar ve erkekler arasındaki ücret eşitsizliğinin hâlâ yadsınamayacak derecede yüksek olduğunu belirtti. Yine toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda dikkat çekilen bir diğer sorun servet eşitsizliği ile ilgili. Bu konuda yapılan çalışmaların eksik olduğunu vurgulayan bir katılımcıya göre "Ücret eşitsizliğinin çok daha ötesinde bir de servet eşitsizliği olduğunu düşünebiliriz". Türkiye'deki hane yapısı ağırlıklı olarak (çift çalışanlı haneden ziyade) tek erkek çalışanlı hane yapısı olduğu için "Erkeğin yüksek gelir kazandığı bir hanede bile kadın yoksulluğu gibi bir meseleden bahsetmemiz gerekiyor." Buradaki sorun, kadının gelir üzerinde kontrolünün olmaması ve bunun başta şiddet gibi pek çok sonucunun olması olarak düşünülebilir.

Toplantılarda en çok üzerinde durulan kavramlardan birisi de fırsat eşitsizliği oldu ve Türkiye'de fırsat eşitliğinin azaldığına dair görüşler ortaya çıktı. Özellikle eğitimde fırsat eşitsizliğinin arttığını vurgulayan bir katılımcıya göre, devlet okullarından çıkan öğrencilerle ilgili ciddi sorunlar var:

Devlet liselerinden, devlet okullarından çıkan öğrencilerin artık ne dil yetkinliğine ne de diğer konulardaki yetkinliğine aileler güvenemiyor bile.

Diğer eşitsizlik boyutları ile ilgili olarak bu sayılanların dışında çok sayıda öneri de gündeme geldi. Bunlar arasında dijital imkânlara ulaşım, huzurda, özgürlüklerden faydalanmada, ekolojik ve çevresel maliyetlerin dağılımında, parlamentoda temsil edilmede, yargıda, hak aramada eşitlik gibi konular bulunuyor.

Son olarak, yeni boyutlar alanında tartışmaya değer bir diğer konu veri eşitsizliği oldu. Katılımcılar "Hangi alanlarda ve hangi gruplar için veri eksikliği var?" sorusuna çok çeşitli yanıtlar verdiler. Farklı kimliklere, örneğin Kürtlere, LGBTİ+ bireylere, kadınlara ait verilerin bulunmaması veya eksikliklerin olması, Türkiye için ciddi bir sorun olarak görülüyor. Bir sivil toplum örgütü yöneticisi Kürtlerle ilgili bilgi eksikliği olduğunu ve "Türkiye'de yaşayanlar başta olmak üzere Kürtlerle ilgili bilgi üretmek" gerektiğini belirtti. Bir başka sivil toplum kuruluşu temsilcisine göre de LGBTİ+ bireylerle ilgili hiç veri yok. Bu katılımcı verilerin "toplum sanki sadece trans olmayan heteroseksüel erkek ve kadınlardan oluşuyormuş gibi algılanarak" toplandığını, dolayısıyla toplumun önemli bir kısmının verisinin toplanamadığını belirtti. Bu konuda sadece sivil toplumun veri üretmeye çalıştığı ve bu noktada da ciddi problemlerle karşılaştığı anlaşılıyor. Katılımcıya göre hayatın her alanında, örneğin "siyasette, çalışırken, eğitimde olduğu gibi veri toplarken de fişlenme, zorbalık, taciz, mobbing, ifşa ve şiddet görme ihtimali" nedeniyle LGBTİ+'ların verisinin toplanması oldukça zor. Toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine çalışan bir dernek yöneticisi de kadınlara ait verilerdeki eksikliklerden yakındı. Bu katılımcı bir veri entegrasyon

sistemi çerçevesinde şiddetle ilgili tüm verilerin İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na iletilmesine rağmen bu kurumların verileri paylaşmadığını belirtti. Var olan verinin paylaşılmaması yanında "verinin nicelik ve nitelik kalitesi"ndeki eksiklikler, diğer bir deyişle verinin güvenilir olmaması da ayrı bir sorun.

Verilerin bulunabilirliği ile ilgili olarak eğitim, emekli aylıkları, sosyal yardımlar ve yaşlı bakımı gibi konularda da eksiklikler olduğu görülüyor. Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi, eğitime erişim, eğitimin sonuçları veya özel eğitime gereksinim durumu gibi konularda ayrıştırılmış verinin olmadığını; bu nedenle sosyoekonomik durum, etnik köken, mültecilik gibi farklı açılardan birçok meselenin görünmez olduğunu belirtti. Bu sorun ayrıca, bu katılımcıya göre, kişisel eşitsizlikleri incelemeyi de iyice imkânsız hale getiriyor. Yaşlı bakımına ilişkin veri toplamak isteyen bir araştırmacı da benzer zorluklarla karşılaştığını ifade ediyor:

Türkiye'nin yaşlanan nüfus gibi bir meselesi var, büyük bir demografik dönüşüm var ama o yaşlanan nüfus hangi koşullarda çok uzun yıllar yaşıyor? Buna ilişkin herhangi bir bakım politikası olmadığı ve sosyal haklar açısından ciddi bir politika anlayışı geliştirilmediği gibi, aslında mevzuu analiz edecek veriye de sahip değiliz.

Emekli aylıkları ve sosyal yardımlar ise verilerin varlığına rağmen paylaşılmadığı alanlar olarak ortaya çıktı. Bir işçi sendikası temsilcisi emeklilerin aylık dağılımına dair bilgiye ulaşmaya çalıştığını ancak SGK'dan bu veriye ulaşamadığını belirtti. Bir akademisyen, sosyal yardımlarla ilgili olarak bütünleşik bir veri sistemi olduğunu, bunun nüfusun neredeyse %70-80'ini içerdiğini ve hane halkı ge-

liri, yardım miktarı ve başkaca pek çok hane halkı bilgisini içeren çok kapsamlı bir veri seti olduğunu belirtti. Ancak bu veri setinin araştırmacılara açık olmadığı, hiçbir şekilde ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılıyor.

Veri eşitsizliği konusunda olumlu bir gelişmeden de söz edildi. Bir akademisyen katılımcı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının girişimci bilgi sisteminden Türkiye'deki bütün firmaların verilerine ulaşabildiğini belirtti. Buradan kayıtlı çalışan herkesin verilerine ulaşılabilmesi, firma dinamiklerini incelemek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak gibi görünüyor. Ancak geniş kitlelere ait pek çok veri bulunamazken olumlu gelişmenin girişimcilerin verileri ile ilgili bir alanda ortaya çıkması ise Türkiye'nin toplumsal refahı artırmaya yönelik iradesinin hâlâ oldukça geride olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak, tüm bu tartışmalar Türkiye'nin eşitsizlikler konusunda kat ettiği yolun yeterli olmadığını gösterdi. Sadece gelir, tüketim ve servette değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, fırsat eşitliği, zaman kullanımı, politik karar süreçlerine katılım, hak arama ve veri eksikliği gibi çok sayıda boyutta eşitsizlikler devam ediyor. Bu tartışmalardan çıkaracağımız önemli bir sonuç, Türkiye'de son on yıllarda kat edilen toplumsal refah artışının aslında rakamlarda ifade edildiğinden çok daha geride olabileceği yönünde.

Eşitsizlikleri ve Yoksulluğu Azaltmada Devlete Düşen Roller

Toplantılarda katılımcıların en fazla yorum yaptığı husus, oldukça geniş bir yelpazede politika önerileri oldu. Akademisyenler makro düzeyde analiz yapıp öneri getirirken, sahada çalışanlar (sivil toplum örgütü üyeleri, iş insanları, işçi temsilcileri gibi) mikro ve sektörel düzeyde daha spesifik önerilerde bulundu. Bu anlamda iki grubun

önerilerinin birbirini tamamladığı söylenebilir. Toplantılarda yer alan önerileri bu bölümde dokuz başlık altında topladık. Bu başlıkları vergiler, kamu harcamaları, eğitim, büyüme politikaları, bölgesel kalkınma, istihdam, toplumsal cinsiyet eşitliği/ayrımcılık, enflasyon/gıdaya erişim/konut sorunu ve kesişimsellik olarak sıraladık.

Vergiler

Toplantılarda konuşulan temel bir politika düzlemi vergi politikasıydı. Özellikle vergi öncesi ve sonrası gelir dağılımı farklılığı dünyada önem verilen konulardan. Bu çalışmanın katılımcılarının da bu trendi izlediği gözlemlendi.

Vergi politikasının eşitsizliği azaltmada ne derecede etkili olabildiğini akademisyen bir katılımcı Avrupa ülkelerinden örnek vererek açıkladı. Bu katılımcıya göre faktör gelirleri itibarıyla tüm ülkelerde Gini katsayısı çok yüksekken (50 civarında), devletin vergi ve sosyal transferleri sonrasında bu katsayı oldukça düşük. Katılımcı, Türkiye'nin de böyle bir model uygulaması gerektiğini düşünüyor:

Gelir vergisini mutlaka gelir düzeltici bir şekilde yeniden dizayn etmeli. Yalnız burada ... öncelik gelir eşitsizliğini azaltmak olmamalı, yoksulluğu azaltmak olmalı. (...) Bu kolay değil, hızlı yapamazsınız. Dolayısıyla popülist vaatlerle ben iki yılda, üç yılda buraya indireceğim diyemezsiniz. Daha uzun vadeli bir hedef koyabilirsiniz ama şurası çok önemli, dikkatli yapmazsanız büyümeyi engelleyebilirsiniz.

Ancak bu noktada katılımcılar arasında devlete güvenle ilgili bir sorun olduğu da görülüyor. Bir katılımcı gelir dağılımının düzeltilmesinde vergi sisteminin önemli olduğuna

katılmakla birlikte Türkiye’de devletin eşitsizlik ve yoksulluğun giderilmesinde ne derece rol alabileceğini sorguladı:

Tabii refah devleti özel bir dönemin ürünü. Bir mücadelenin ürünü. O yüzden tekrar gelir mi, gelmez mi büyük bir tartışma. Ama asıl devlet nasıl bir işlev üstlenmeli? Bugünkü devlet bir A.Ş.’dir.

Gelir vergisi ile ilgili daha spesifik bir öneri bir işveren temsilcisi katılımcıdan geldi. Bu öneri en düşük vergi diliminin oranının düşürülmesi şeklinde. Bu katılımcı ayrıca asgari ücretten verginin kaldırılması gerektiğini düşünüyor. Fakat bu düşünceye bir itiraz vergi hukuku uzmanı bir katılımcıdan geldi; zira bu katılımcıya göre asgari ücretteki gelir vergisini düşürmek mevzuatta yer alan hesap ayrıntıları nedeniyle esasen net bir fayda yaratmayacaktır.

Finans uzmanı bir katılımcı ise yatırım araçlarının vergilendirilmesinde bir sorun olduğunu belirtti. Bu katılımcıya göre bazı ürünlerde vergilendirme yok, bazı ürünlerde sadece stopaj var ve bu bir problem çünkü “Stopaj demek, herkes aynı vergiyi veriyor demek. Aslında herkesin geliri ne göre vermesi lazım.”

Vergi uzmanı bir katılımcı vergi dilimleri ile ilgili bir diğer sorunun enflasyonist ortamda ortaya çıktığını belirtti ve çözüm olarak dilimlerde üst sınırın artırılmasını önerdi:

Gelir vergisi oranları %15’ten başlıyor ama %40’la bitiyor bizde. Bunun %55’lere çekilmesi düşünülebilir. Çok çabuk, enflasyonla beraber genişletilerek üst sınırın yükseltilmesi önerilebilir.

Bir başka tartışma başlığını vergi denetimi konusu oluşturuyor. Kayıt dışılık sorunu burada da karşımıza çıkıyor. Bir işveren temsilcisine göre “...Düzgün iş yapan işletmeler çok göz önünde olduğu için haliyle sürekli onları denetliyoruz gibi bir durum oluşuyor.” Kayıt dışı olanlar denetlenmediğinden vergi toplama kapasitesi artırılamıyor. Yine bir iş insanı, vergi adaletsizliği nedeniyle küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümediğinden yakındı. Buna ek olarak bu katılımcıya göre “Yeni kurulmak istenen (girişim)ler vergisel hesaplarını yaptıklarında girişimde bulunamıyorlar. Markalarını, iş fikirlerini koruyamıyorlar.”

Kamu Harcamaları

Bir diğer öneri başlığı kamu harcamaları boyutunda oldu. Bu noktada sosyal politika alanında uzman bir akademisyen kamu harcamalarındaki israfa dikkat çekti. Bu katılımcıya göre tasarruf kalemleri saptanarak dış kaynaktan önce ne kadar iç kaynak yaratılabileceğini ortaya çıkarmak gerek. Bu konu klantalizm ile de yakından ilişkili. Bu katılımcıya göre “Siyasetle zenginleşmenin bağının kopartılması gerekiyor”.

Bir diğer politika önerisi boyutu, teşvik sistemi ve sosyal yardım politikası olarak öne çıktı. Bu konuda, sosyal yardımların artırılması önerisi yanında politikanın nasıl formüle edilmesi gerektiği ile ilgili öneriler de geldi. Örneğin, akademisyen bir katılımcı sadeleştirme önerisinde bulundu:

Teşvik sisteminin sadeleştirilmesi lazım. Çok karışık bir teşvik sistemi var. (...) Şirketler de anlamıyor. Ben hangilerinden faydalanabiliyorum diyor ve bu da örneğin küçük firmaları daha dezavantajlı duruma düşürüyor. Çünkü büyükler zaten bu bilgiye daha kolay erişebiliyor ama

küçük KOBİ'ler bu bilgiyi bilmiyor. Aynı şey sosyal yardımlar için de geçerli. Çok küçük miktarlarda yardımlar var. Şartlı nakit transferleri gibi... çok karışık bir mevzuat. Bence hepsi tamamen sadeleştirilmeli.

Bir başka katılımcı ise sosyal yardımların herkese değil devlet yardımı almadan yaşama şansı olmayanlara (örneğin hastalar, yaşlılar, çocuklar gibi) verilmesi gerektiğini savundu. Sosyal yardımların dağıtımında yardımın verileceği birim birey mi, aile mi olmalı? Bu kavramlar arasındaki seçim özellikle kadınlar ve LGBTİ+ bireyler için önem taşıyor. Bu gruplar açısından yardım aileye değil bireye verilmeli. Bir aktivist katılımcı LGBTİ+ bireyler cephesinden bu düşünceyi şu şekilde ifade etti:

Bu sosyal destek mekanizmalarının yalnızca aileyi, heteroseksüel aile kurgusunu merkeze alan bir şekilde yapılıyor olması çok fazla insanı dışarıda bırakıyor. O yüzden bireyi merkeze alan sosyal desteğin olması gerekiyor ya da illa aileyi merkeze alacaksak aileyi yeniden tanımlamamız gerekiyor ki aileyi yeniden tanımlamaya başladığımız zaman çıkacak tartışmaları az çok tahmin ediyorsunuzdur diye düşünüyorum. İşte evlilik hakkı gibi şeyler. Biz henüz o haklara sahip değiliz biliyorsunuz.

Bir başka sosyal politika uzmanı akademisyen ise kamu harcamaları içinde askeri harcamalar boyutuna dikkat çekti ve askeri harcamaların olumsuz yanlarından bahsetti:

Askerileşme, militarizasyon toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırarak aslında uzun vadede ekonominin üretken kapasitesini düşürdüğü için büyümeyi olumsuz etkiliyor.

Eğitim

Eğitim, toplantılarda bu konuda getirilen önerilerin çokluğu nedeniyle ayrı bir başlık altında ele alınmayı hak ediyor. Eğitim alanında bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi, eğitim sistemiyle sosyal hizmetler arasındaki bağı güçlendirmek gerektiğine vurgu yaptı:

Okulları, çocukları destekleyici bir sosyal refah alanı olarak kurgulamak kapsamında yapılabilecek ve uzun zamandır da aslında tartışılan birkaç şey var. Bir tanesi ücretsiz, sağlıklı, dengeli okul yemeği programları. (...) Diğer çok kritik bir alan, erken çocuklukta bakım ve eğitim hizmetleri. Özellikle 0-3 yaş grubundaki çocuklar ve aileleri için nitelikli erişilebilir kurumsal hizmet aslında neredeyse yok. Bir de okul temelli bütçeden bahsedeyim. Aslında çocukların ihtiyaçlarını en doğrudan görebilecek, doğrudan destekleyebilecek yer olarak okul temelli bütçeleme konusunda bazı adımlar atıldı ama kapsamı çok dar.

Türkiye'nin üniversite sistemi en çok eleştirilen noktalardan birisini oluşturuyor. Sorunlardan birisi, çok sayıda üniversitesinin açılması. Bunun bir etkisi, genç işsizliğine

yol açması. Eğitim verilen alanlarla sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlar arasında uyumsuzluk doğmuş durumda. Bir akademisyen katılımcının yaptığı araştırmaya göre, eğitim gördüğü alanda çalışmayanların oranı üniversite düzeyinde %70'e çıkıyor. Üniversiteye gidenler mezun olduklarında iş bulamıyor, meslek eğitimi almak için de geç oluyor. Benzer bir şekilde bir sanayici sanayide çalışacak eleman bulamadıklarından yakındı. Bu katılımcıya göre, gençlerin üniversite mezunu olunca bazı işleri beğenmemelerinin yanında ailelerinden aldıkları maddi yardımlar nedeniyle de bu gençler iş aramıyorlar. Bu eleştiriler, yeni üniversiteler açmak yerine örneğin mesleki eğitimin güçlendirilmesinin daha doğru bir politika olduğunu gösteriyor.

Üniversiteler ile ilgili bir diğer sorun, "taşra üniversitelerine" gelen öğrencilerin nitelikleri ile ilgili. Bir akademisyene göre üniversite öncesi eğitim kalitesinin düşük olması, üniversitede verilen eğitimi etkiliyor. Öğrencilerin akademik kapasitesi üniversiteye kadar geliştirilmiyorsa üniversitede iyi eğitim verilemiyor. Üstelik bir başka akademisyen katılımcıya göre, üniversite öğrencilerinde nitelik kaygısı da bulunmuyor. Aynı katılımcı tüm bunlara pandemi sonrasında eklenen bir sorun daha olduğunu belirtti: Öğrenciler büyük şehirlerdeki en iyi üniversiteleri kazanamıyorsa kendi şehirlerinde kalıyor ve bu da öğrencilerin "fikirsel esneklikleri" ile "entelektüel birikimleri" üzerinde olumsuz etkiler yaratıyor. Üniversite mezunlarının niteliklerinin geliştirilmesi konusunda bir akademisyen katılımcının önerisi, işveren-kamu eğitim ortaklığı projelerinin liseyle sınırlandırılmayıp üniversite düzeyinde de yaygınlaşması.

Bir üniversite öğrencisi farklı bir açıdan bakarak, önce eğitimcilerin eğitimden geçmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca eğitimcilerin gelirlerinin de artırılması gerektiğini ifade etti. Bir akademisyen ise eğitim sisteminin değiştirilerek, "her bireyin yetenek ve kapasitesini" tespit eden ve bunları geliştiren bir model kurulması gerektiğini belirtti.

Bir akademisyen ise devletin rolünden söz ederken yurtdışında eğitim görmek isteyenleri teşvik etmesi ve bu kişilerin eğitim bitince geri dönmeleri için ücret politikasını iyileştirmesi gerektiğini belirtti.

Büyüme Politikaları

Daha eşitlikçi bir büyüme modeli konusunda görece ulaşılmış görünen katılımcılar, bu büyüme modelinin ayrıntıları hususunda yer yer farklı düşünüyorlar.

Hem akademiden hem de sahadan gelen pek çok katılımcı büyüme modeli açısından verimlilik konusunu vurguladı. Bir akademisyen, verimliliği hedefleyen büyüme ile gelir dağılımı değişmesi de yoksulluğun azalacağını öne sürdü. İki katılımcı ise verimliliğin artırılabilmesi açısından küçük ölçekli firmaların dezavantajına değindi. Bir akademisyen katılımcıya göre KOBİ'lerle büyük şirketler arasındaki verimlilik farkı çok fazla. Verimlilik sağlanmadan da yeterli büyüme sağlanmıyor. Tarım sektöründen bir iş insanı da benzer bir düşünceyi dile getirdi: Sanayide KOBİ'lerin payı çok yüksek, KOBİ'ler geleneksel yöntemlerle, düşük teknolojiyle üretim yapıyor ve AR&GE imkânlarından yoksunlar. Bu katılımcıların ifadelerinden çıkarılabilecek bir politika önerisi; KOBİ'lerde ileri teknoloji, verimli üretimi ve ölçek artışı teşvik etmek olarak görünüyor.

Toplantılarda üretim yapısıyla ilgili de çeşitli öneriler getirildi. Bir akademisyen, üretim deseniyle talep deseni arasındaki farkın kapatılması gerektiğini, katma değerde yurtiçi payın artırılmasının önemli olduğunu ve tarım, sanayi ve hizmetlerin hem kendi içindeki hem de aralarındaki bağlantıları dikkate alan yeni bir sektörel büyüme stratejisine ihtiyacımız olduğunu vurguladı.

Yine bir başka katılımcı somut bir yatırım politikası önerisinden söz etti ve kamusal hizmetlere erişim, istihdam yaratma ve verimliliğe dayalı büyüme arasındaki kesişim noktasında bakım hizmetlerine yönelik yatırımların "mor

büyümeyi" destekleyebileceğini ifade etti. Simülasyonlarla yapılan bir araştırmaya dayanarak, bakım hizmetleri kapsamında eğitim, sağlık, yaşlı bakımı, engelli bakımı ve destek hizmetlerinin maliyetini ve bu hizmetlere yapılan yatırımın istihdamı nasıl artırabileceğinin analizini sundu. Ayrıca bu stratejinin Avrupa'nın gündeminde ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin raporunda yer alan "yeşil ve mor büyüme" stratejisiyle uyumlu olduğunu vurguladı:

Giderek bu, geleceğe yönelik bir strateji olarak Avrupa'da da gelişmeye başladı. Dünyada da Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin raporunda yer aldı. Yeşil ve mor büyüme, yani yeşil ve mor işlerin yaratılmasına yönelik yeşil ve mor sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme modeli giderek daha fazla zikredilen stratejilerden biri olmaya başladı. BM Genel Sekreteri Guterres 2021'de çıkardığı 'Ortak Gündem Raporu'nda, üye ülkelere 12 alanda taahhüt çağrısında bulunuyor. En önemlilerinden bir tanesi de istihdam yaratan kapsayıcı büyüme için istihdam yaratma potansiyeli çok yüksek olan üç sektöre, yani yeşil sektörler, dijital sektörler ve bakım hizmetleri sektörlerine yatırımlar diyor.

Son olarak, İstanbul'un afet riskine dikkat çekilerek; depreme karşı korunma harcamalarının istihdam ve büyüme açısından faydalı olabileceği, bu yaklaşımın "triple dividend" (üçlü kar) prensibine uygun olduğu, önerilen stratejinin sosyal getirilerinin yanı sıra makroekonomik büyümeye ve sürdürülebilir büyümeye de katkı sağlayacağı söylendi.

Bölgesel Kalkınma

Birçok katılımcı kalkınma politikalarının bölgesel olarak dayanının önemine değindi. Özellikle K. Maraş merkezli deprem bölgesel eşitsizlikleri artıracak etkilerde bulundu. Bir akademisyen bölgeye giden yardımlarda bir azalma olduğunu ve önlem alınmazsa gelir dağılımı ve yoksulluk anlamında daha da olumsuz sonuçlar ortaya çıkacağını vurguladı. Depremin göz önüne serdiği bir sorun ise bir araştırmacı ve sivil toplum kuruluşu yöneticisine göre, "âdem-i merkezîyet" olmaması. Çünkü bu eksiklik, bu katılımcıya göre, "depremde herkesin yerinde donduğu bir manzara yarattı" ve belki daha da önemlisi, kalkınmanın önündeki engellerden birisi. Kalkınmada "çatışma çözümünü merkeze alan bir yaklaşım" gerektiğini vurgulayan katılımcıya göre, "Kürt meselesinin sadece bir güvenlik meselesi değil; bunun demokratik, kültürel, kolektif hakları içeren bir mesele olduğunu esas alan bir yaklaşıma ihtiyaç var ki ancak öyle bir kalkınma politikası lazım. Sadece öğretmen atamalarını güçlendirmek, oraya daha fazla öğretmen göndermek, daha fazla okul açmak çözümü sorunu. Çünkü meselenin bir ana dilde eğitim boyutu var. Ana dilde eğitim almayan çocuklar, diğer akranlarıyla rekabette akademik olarak da geri düşüyorlar."

Bir sivil toplum kuruluşu temsilcisi bölgesel kalkınmanın önemini kalkınma ajansları üzerinden açıkladı. Bu projenin doğru çalıştırılmadığını, planlamaların merkezden yapıldığını vurguladı. Bu katılımcı ve bölgesel kalkınmayı vurgulayan katılımcıların tümü, bölgesel aktörlerin önemine vurgu yaptı. Bu yaklaşım strateji planları, bölgesel üstünlüklerin belirlenmesi, mesleki eğitimler gibi gerekliliklerin merkezden değil, bölge STK'ları, iş insanları, yerel yöneticileri ve belediyelerle birlikte hazırlamalarını öneriyor. Ayrıca bir katılımcı, Kürtlerin yoğun yaşadığı 6. bölgede ticaret ve sanayi odalarını güçlendirmek gerektiğini, bugünkü haliyle çözüm üretmek yerine ancak mağduriyet dile getirebilir durumda olduklarını belirtti.

Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi de terörün sona ermesi için yeni bir uzlaşmanın ve toplumsal sözleşmenin gerekli olduğunu şu sözlerle ifade etti.

Yaratılan kaynakların doğru ve toplumsal anlamda, sosyal anlamda kullanılması önemli. Bir kaynak kaybı var burada. O zaman devlet el atacaksa hepimiz beraber başka bir yöntemin, başka bir yolun mümkün olduğunu bilerek, yeni baştan yeni bir toplumsal sözleşme yaratıp bu çatışma ortamından, husumet yaratma ortamından çıkarak yeni bir döneme geçmemiz gerekiyor.

Toplantılarda bölgesel kalkınma açısından üzerinde çokça durulan bir diğer konu da tarım ve hayvancılık ve bu alanda üretimin zayıflamış olması sorunu oldu. Farklı alanlardan gelen üç katılımcı (bir akademisyen, çiftçi/tarım sektörünü temsil eden bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi ve tarım sektöründen bir iş insanı) tarlaların bir kısmının boş kalmaya başlamasının ve gençlerin kırsalda kalmak istememesinin en önemli sorunlar olduğunu belirtti. Bu sorunun çözümü için ise okulların yeniden kurgulanarak genç çiftçilerin "en az tarım meslek lisesi mezunu" olmalarını sağlamak, kırsalda altyapıyı güçlendirmek ve sosyal olanakları artırmak önerileri getirildi.

Tüm bu öneriler, gelirin bölgesel olarak daha eşit dağılımını sağlayacak bir kalkınma perspektifinin benimsenmesi ve yerel aktörlerin güçlendirilerek planlamalarda daha aktif hale getirilmesi gerektiğinin altını çiziyor.

İstihdam

Tartışılan konu başlıklarından biri de istihdam oldu. İşgücü piyasaları ile ilgili tartışılan politika alanları esnek çalışma modelleri, kayıt dışılık, göçmenler, geleceğin işlerine

yönelik kapasite oluşturulması, örgütlenme ve bölgesel asgari ücret olarak sıralanıyor.

Bir işveren temsilcisi özellikle istihdam artışı için esnek çalışma modelleri üzerinde durdu. Bu doğrultuda, Türkiye'deki iş gücü piyasasının katılığının, özellikle kadınlara, evde oturanlara ve gençlere iş yaratmada bir engel olduğunu vurguladı. Türkiye'nin iş gücü piyasasının OECD ülkeleri arasında en katı ve korumacı olanlardan biri olduğunu belirterek, güvenceli esnek çalışma modellerinin Türkiye'de yeterince anlaşılmadığını düşündüklerini ifade etti. Benzer şekilde Türkiye'deki yarı zamanlı çalışan oranının düşük olduğunu, bu oranın artırılmasının iş fırsatlarını genişletebileceğini ve gençlerin iş bulma şansını artırabileceğini belirtti.

Hem istihdama hem de katma değere oransal olarak yüksek seyreden kayıt dışılık da konuşma başlıklarından birisiydi. Katılımcımız yukarıda söylediklerine ek olarak bu konuda şu ifadeleri kullandı:

Kayıtdışılığın çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Niye? Haksız rekabet yaratıyor, düzgün iş üretme şansını azaltıyor. Düzgün iş üretmediğiniz zaman da aynı olumsuz döngü devam ediyor. Düzgün iş üretenlerin desteklenmesi gerektiğini de düşünüyoruz. ILO'nun 'decent work' (insana yakışır iş) dediği kavram bizce çok önemli. O yüzden kayıt içi çalışan, kurumsal çalışan işletmelere şans tanınması lazım.

Bir akademisyen katılımcı ise iş gücü piyasasında göçmenler boyutuyla sorunun üzerinde durdu ve Türkiye'nin nüfusunun %10'unun göçmen olduğuna ve kayıt altına alınmayan göçmenlerin varlığına dikkat çekti. Göç meşalesinin refah, yoksulluk ve gelir bölüşümü açısından

önemli olduğunu belirten bu katılımcının saptamaları özetle şu şekilde: Göç, iş gücü piyasasının dinamiklerini etkiliyor. Özellikle düzensiz göçmenlerin durumu hakkında eksik bilgiye sahibiz. Yoksulluk, göç meselesinden ayrılmayacak kadar önemli ve bu insanların varlığını yok sayarak yeni bir yüzyılı tanımlamak mümkün değil.

İstihdam konusunda bir diğer katılımcı yeni alanlara hazırlık yapılması gerektiğini şu sözlerle vurguladı:

Önümüzde dijital dönüşüm, yeşil dönüşüm gibi önemli başlıklar var. Bunlar çok hızla geliyor. Aslında belirli önlemler bu aşamada alınmazsa istihdam açısından da çok ciddi riskleri birlikte getiriyor. İstihdam politikalarında buna yönelik olarak, kapasitenin geliştirilmesine yönelik adımlar atılması gerekiyor. Şimdiden geleceğin işlerine de hazırlanılması gerekiyor. Yoksa ileride sosyal refahın daha da kötü bir duruma düştüğü bir kalkınma modelinden bahsediyor olacağız.

İstihdamı ilgilendiren öncelikli önerilerden biri de örgütlenmenin güçlendirilmesi ve teşvik edilmesi oldu. Üç katılımcı (ikisi akademisyen, biri işçi sendikası temsilcisi), emekçilerin payını artırmak için sendikalaşmanın önemli olduğunu vurguladı. Bununla bağlantılı olarak toplu pazarlık ve sektörel ücret konusu da gündeme geldi. Akademisyen bir katılımcıya göre büyük perakende zincirleri ve kargocular gibi iç piyasaya hitap eden şirket ve mesleklerde de sendikalaşma olmalı ve bunu tamamlayıcı bir politika olarak sektörel ücret pazarlığı olmalı. Bu politika, özellikle herkesin asgari ücrette eşitlenmesi sorununa karşı önerilen bir önlem. Benzer düşünceleri bir işçi sendikası temsilcisi Fransa'dan örnek vererek belirtti:

(Fransa'da) kamu, farklı sektörlerde toplu pazarlıkları teşmil yoluyla yaygınlaştırıyor. Dolayısıyla sektörlerde farklı farklı ücretler ortaya çıkıyor ve asgari ücret ortalama ücret haline gelmiyor.

Getirilen önerilerden biri de asgari ücretin bölgesel düzeyde farklılaştırılması yönünde oldu. Ancak bu öneri, kimi katılımcılar tarafından olumsuz karşılandı. Bölgesel asgari ücreti savunanların temel gerekçesi, bu uygulamanın çalışanlara yaşadığı yerde iş bulma olanağı sağlaması. İş insanı bir STK katılımcısının ifadesiyle; böylece çalışanlar göç ettikleri yerde "rezil olmaz, iş bulmak için köprü altlarında yatamaz". Benzer bir düşünceleri bir akademisyen, işverenler ile işçiler arasında ortaya çıkan eşleşme problemi ile açıkladı:

Kimse asgari ücretten çalışmak istemiyor. İşverenler de ilk işe girenlere asgari ücret diye tutturuyor. Adam bulamıyorum diye şikâyet ediyor. (...) İstanbul'da (asgari ücreti) artıracaksınız, güneydoğuda nominal olarak düşüremezsiniz ama o bölgedeki bir koordinasyona bırakacaksınız (sanayi odalarına, ticaret odalarına, doğuda, güneydoğuda STK'lara, kalkınma ajansına) (...) Asgari ücretten 10 kişi alacağım desin Hakkari'de (...) binlerce kişi kuyruk olur. İstanbul'da Sultanbeyli'de gidin, asgari ücretten çalışacak 10 kişi arıyorum deyin, bakın bakalım kaç kişi gelecek.

Bu düşüncenin karşısında olan bir katılımcı ise bölgesel asgari ücretin bölgeler arası eşitsizliği devam ettirecek bir politika olacağını savundu.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyet konusunda eşitsizliklerin devam ettiği ve yüksek olduğu, toplantılarda sıklıkla dile getirildi. Bu alanda bir sivil toplum örgütü yöneticisinin deyişiyile:

Toplumsal cinsiyet kavramını dahil etmedikçe hiçbir eşitsizliği ortadan kaldıramayız. (...) Günde en az üç kadın öldürülüyor, kadına yönelik şiddet devam ediyor. Erken yaşta evlilikler devam ediyor. İşyerinde çalışma yaşamında şiddet ve taciz var. Kadınların üstünde bakım yükümlülükleri var. Tüm bunlar için mekanizmalar kurulması gerekiyor ve bugün eğitim, istihdam, medya, spor olsun hangi konuda çalışıyorsak çalışalım, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden projeler yapmamız, politika yapmamız, hizmetler üretmemiz gerekiyor. ... Öncelikle mesela Türkiye'de "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı" var, 2003-2018 yılları arasında. Orada bu eşitliği sağlamak için ilk başlarda hükümet de çalıştı ama 2017'den beri resmî belgelerden eylem planlarından toplumsal cinsiyet eşitliği çıktı.

Türkiye'de esnekleşme ve kadın istihdamı konusunu artık birlikte konuşmak istemediğini belirten akademisyen bir katılımcı ise, muhafazakâr politikaların etkisiyle eğitimli kadına iş gücü talebinin azaldığını ve ikinci gelir getiren statüsünde olan kadınların bağımsız hayat kurma zorluğu

yaşadığını belirtti. Bu katılımcıya göre kadın cinayetleriyle de ilişkilendirilebilecek bu politika, annelik rolünü ön plana çıkararak şekillenmiş durumda. Nitelikli kadın iş gücü talebinin eksik olduğu bir ülkede, "bakım politikasızlığı" nedeniyle iş gücünün dışına düşen nitelikli kadınların sayısının arttığını da ifade etti. Üniversite mezunu kadınların bakım ücretini karşılayamayıp iş gücünün dışına düşmesiyle ilgili örnekler verdi.

Yerel yönetimlerde tecrübe edinmiş diğer bir katılımcı, kadınları işgücü piyasasına çekmede yaşadıkları zorlukları örneklerle anlattı:

Yerel yönetimlerde çalışınca özellikle dar gelirli kadınlara belli bir miktarda 'halk kart' veriyoruz. Daha sonra dedik ki kart vermeyelim. Kart verdiğimiz kadınları çağırdık. Dedik ki size eğitim vereceğiz, sonra da istihdama kazandıracamız. İnanın bir kişi müracaat etmedi. O kadar tembelleştirmişiz ki 'az gelirim olsun, evimde oturayım, çocuğuma bakayım'. Geçenlerde seçim öncesi bir mahalleyi ziyarete gittim. Kadınların 10'ar çocuğu var. Kadın 37 yaşında, kızı evlenmiş 14-15 yaşında. O da yoksul. O da çocuk doğurmaya devam ediyor. Ve ben, 'Burada mutlu musun?' dediğimde; 'Evet çok mutluyum, çok gururluyum, 10 çocuğum var' dedi. Bir kadının hedefi sadece çocuk doğurmaksa; 2023 yılında biz hangi gelişimden, hangi değişimden söz ediyoruz diye de sormak istiyorum açıkçası. Toplumsal cinsiyet eşitliği çok önemli bir kavram. (...) Burada da tıkanan kanalları açarsak eğer; ben üretimin, umudun kendiliğinden geleceğini düşünüyorum.

Kadınların gelir getirici işlere kavuşturulması konusunda tartışılan bir diğer kavram da kadın kooperatifleri oldu. Bu üretim modelinin yararlı olacağını vurgulayan katılımcıların yanında sakıncalarını belirtenler de oldu. Kadınlar için projeler hazırlayan bir belediye yöneticisi, kooperatiflerin yararlı bir üretim modeli olduğunu belirtti. Benzer bir düşüncelyi bir kadın kooperatifi yöneticisi şu şekilde ifade etti:

Kadın kooperatifleri çok önemli. (...) Bir tane kredi kartı olmayan, hayatta kendine ait bir şeyi olmayan kadınlarla çalışıyoruz. Ve onu elde edince o kadar mutlu oluyorlar ki, hayatta bir işe yaradığını hissediyor, bu dünyaya niçin geldiğini sorgulayabiliyor. Kadın kooperatiflerini örgütlenmenin en önemli yerlerinden birisi olarak görüyorum. Başka başka örgütlenme modelleri var elbette. Ama hem ekonomik hem sosyal anlamda önemli olduğunu düşünüyorum. Handikapları var mı? Evet var. Fakat örgütlenmenin her boyutu çok kıymetli.

Bir kadın kooperatifi başkanı ise uyguladıkları bir projenin kadınlar için anlamı ve etkisinden şöyle söz etti:

Kırda yaşayan kadınlara yönelik bir çalışma yürüttük. Tarımla uğraşan ve ek bir gelire ihtiyacı olan kadınları muhtarlar aracılığıyla tespit ettik. Hemen evlerinin yanı başına sera kurdurttuk ve onlarla üretime geçtik. Hatay'ın parası Hatay'da kaldı. Nakliye sorunu ortadan kalktı. O ürün kendi ilinde üretildiği için ekolojik anlamda adaptasyonu sağlandı. Ve kendi içinde dönen bir ekonomi. Aynı

zamanda kırdaki kadına büyük bir istihdam alanı yarattı. 250 kadın az değil. Ve her birinin hayatında ilk defa bir hesap cüzdanı ve bir geliri oldu. O hesaba yatan para hiç kimse tarafından çekilemedi. İlk defa bir kadın kendini sosyal bir alanda, belediyede, bankada ve kendi aralarındaki kurduğu ilişkiyle ifade etti. İlk defa kadın, ürettiği bir ürünün ticaretini kocasına devretmemiş oldu, kendi ticaretini yapmış oldu. Bu tip çalışmalarla çok önemli bir kalkınma, refah ve bölüşüm de sağlanabilir.

Ancak kadın kooperatifleri ve kadının kırsaldaki durumu ile ilgili görüşlerde katılımcılar arasında farklılıkları not etmekte yarar var. Bir iş insanı sivil toplum yöneticisi, Ltd. Şti. yönetmekle kooperatif yönetmenin farkına dikkat çekerek kooperatiflerin hayatında hiç iş kültürü görmemiş insanları bir araya getirdiğini, aralarında başarılı örnekler bulunsa da kooperatifin kadınların istihdam yaratması, para kazanmasından ziyade bir örgütlenme modeli olduğunu belirtti. Katılımcımız yüksek katma değerli ürünlere geçiş konusuna dikkat çekti:

Biraz da katma değeri yüksek ürünlere karşı bir şeyler yapılması lazım. Biz belli kantitatif ürünlere doğru gidemezsek birinin eşi olarak, birinin kızı olarak kalacağız ama biz hiçbir zaman sizinle rekabet edebilecek boyuta gelmeyeceğiz. Bizim savunduğumuz şey, bu kooperatifin dışında girişimcilerin de önünün açılması gerektiği. Gerçekten katma değerli ürünlere bizim de adım adım yaklaştırılmamız lazım.

Özetleyecek olursak; bu noktada öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda mekanizmalar kurulması gerektiği vurgulandı ve kadınların eğitim ve istihdamda karşılaştığı sorunlara dikkat çekilerek hükümetin politika değişikliği yapması gerektiği belirtildi. Ayrıca, kadın istihdamı konusunda sosyal politikaların rolü tartışmaya açıldı ve esnekleşme politikalarının kadın istihdamını olumsuz etkilediğine ve bakım politikalarının eksikliğinin kadınların iş gücünden düşmesine sebep olduğuna dikkat çekildi. Kırsal alanda kadınlara yönelik projelerin önemine vurgu yapıldı, kadınlara ekonomik bağımsızlık sağlayan projelerden bahsedildi ve kırsal kalkınma projelerinin kadınların ekonomik refahını artırabileceği belirtildi. Son olarak, kadınların katma değeri yüksek ürünlerin üretiminde daha fazla yer alması gerektiği savunuldu, kadın girişimcilerin desteklenmesi ve katma değeri yüksek ürünlere erişimin artırılması gerektiği dile getirildi.

Bir sivil toplum yöneticisi de cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın çözümünün yasal düzenlemelerden geçtiğini belirtti:

Devlete düşen rol noktasında, ayrımcılıkla mücadele yasasının artık ciddi anlamda hazırlanması gerekiyor. Bu ayrımcılıkla mücadele yasasının, eşitliği omurgasına oturtacak, LGBTİ+'ları da cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa karşı koruyacak maddeleri içermesi gerekiyor. Bu ayrımcılıkla mücadele yasasının tam olarak bu dönüşüm ve yeniden inşayı, hepimizi kapsayacak bir şekilde yeniden ortaya koyabileceğini, bunun hazırlığının bizlere çok şey katacağını düşünüyorum.

Enflasyon, Gıdaya Erişim ve Konut Sorunu

Bir katılımcı, "iktidarın enflasyon içinde büyüme politikası uyguladığını, bir ölçüde de büyüme sağlanabildiğini" belirtti. Ancak bu büyümenin sabit gelirli kesimi olumsuz etkilediğini, "özellikle kiralar ve gıda enflasyonu konusunda sabit gelirliler için yeni bir TÜFE hesaplanmasının yararlı olacağını" düşündüğünü ifade etti. Ayrıca, bu durumu daha da geliştirebilmek için sosyal yardımların ve desteklerin artırılması gerektiğini de söyledi.

Akademisyen bir katılımcı, Türkiye'de yoksulluğun artmasıyla birlikte temel gıda ihtiyacının karşılanmasının önemine vurgu yaptı. Bu katılımcı özellikle mutlak yoksulluğun ön plana çıktığını belirterek, bu sorunu çözmek için üretici pazarları, kooperatif satış noktaları ve çarşı pazar turizminin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca bu önerilerin organik ürün satan pazarlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda rant kollayıcı faaliyetleri ortadan kaldıran pazarlar şeklinde genişletilmesinin önemli olduğunu vurguladı.

Akademisyen bir katılımcı ise son yıllarda artan barınma ve konut sorununa şu şekilde değindi:

Artık konut sorunu değil, bence barınma sorunu yaşıyoruz. Zamanında İstanbul'da olduğu gibi bekar evleri halen var ama artık görece azaldı, bilhassa oda kiralamalar, ev içerisinde oda kiralamalar yaygınlaşıyor. Milyonlarca öğrenci okuyacağı üniversitelere gidecek ve yeni atamalarla vs. beraber bu durum konut fiyatlarında ciddi bir enflasyona yol açacak. O konuda şimdiden yol almak lazım.

Kesişimsellik

Tüm bu konular ve öneriler tartışılırken bir akademisyen, kapsayıcılık ve kesişimsellik kavramlarına vurgu yaptı. Kapsayıcılık konusunda, "eşitsizlikleri giderme anlamında devletin rolünün belirlenmesi" gerektiğini belirtti. Kesişimsellik konusunda ise "büyük grupların ... kendi içinde aslında ne kadar heterojen olduğunu" ifade etti.

Sanki homojen bir Z kuşağı varmış gibi konuşurken aslında biz neyi daha çok söylüyoruz? Kafamızda bir model var. Gençler ya eğitimedeler ya da çalışıyorlar. Oysa ki ne eğitimde ne istihdamda olan gençler de var. Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin bir cinsiyet boyutu var. Yani genç kadınlardan bahsediyoruz. Konunun bir de bölgesel boyutu var.

Bu katılımcı, yaş ve cinsiyet boyutları ile birlikte Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeye de atıf yaparak kesişimsel eşitsizliğe dikkat çekti.

Eşitsizlik ve Yoksulluk ile Mücadelede Sivil Toplumun Rolü

Katılımcıların STK'lardan beklentileri oldukça yüksekti. Ortak bir nokta, STK'ların devleti ve hükümeti hesap verebilir kılmaları idi. Eğitim alanında bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi şu görüşü paylaştı:

Sivil toplumun bu süreçte izleme ve devleti ve hükümeti hesap verebilir kılma rolünün çok önemli ve vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum. Sivil toplumun elbette iyi uygulamalar, iyi örnekler geliştirme, burada yaratıcı, yenilikçi uygulamalar getirme rolü var ama bunların yaygın uygulayıcısı olması, aslında sivil toplumun da potansiyeline zarar veren bir şey.

Tarım sektöründen bir STK katılımcısı da benzer bir düşüncüyü dile getirdi.

Siyaset ile devlet ayrı şey. Eğer STK'lar siyasetle, karar alan mekanizmalarla, bakanlıkla, görüşmez, iş birliği yapmazsa, yılda bir iki defa balo yaparlar. (...) Ama topluma faydamız olacak diyeceksek; o zaman örneğin sağlık konusunda mı, gideceğim Sağlık Bakanı'ndan randevu alacağım, ilimizde sağlık konusunda bir sorun var deyip rapor hazırlayıp vereceğim. STK'ların kesinlikle siyasallaşmaması lazım. Siyasallaşan STK birilerinin emrine girer. Ama siyasallaşmayan STK yanlış yanlıştır, doğruya doğru diyebilir. Yandaş olmaz. Bu da çok önemli. Devletle, bürokrasiyle STK'nın iç içe iş birliği yaparak ilerlemesi lazım.

Bir sivil toplum yöneticisi ise sivil toplum üzerinde son yıllarda baskının arttığını söyledi. Özellikle 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenme-

sine İlişkin Kanunun ardında, sivil toplumu denetleme ve baskı aracı olarak kullanma eğilimi olduğunu iddia etti. LGBTİ+ derneği gibi örgütlerin sık denetlendiği ve kapatılma tehdidiyle karşı karşıya bırakıldığını söyledi. Ayrıca, refah ve bölüşüm konularında sivil toplumun rolünü güçlendirmek için Yardım Toplama Kanunu'nda değişiklik yapılması gerektiğini vurguladı.

STK'lar yardım toplayıp dağıtma işlevi üstlenmeli mi konusunda fikir birliğinin olmadığını gözlemledik. Akademisyen bir katılımcıya göre;

Sivil toplum kuruluşları yardım yapmamalı. Acil durumdan söz etmiyorum. Yani eline sepeti alıp dağıtan aktör olmamalı. Olduğu andan itibaren zaten o vatandaşlık ilişkisinde bir muhtaç ve ona yardım eden bir başka kategori yaratılmış olunuyor. Sivil toplum kuruluşlarının yapabilecekleri en önemli şey, yoksullara haklarını öğretmek, haklarının farkında olmaları bakımından katkıda bulunmak. Çünkü yoksulluk tanımını biraz geniş yaptığımızda bilgiye ulaşamıyor, hakkını arayamıyor, bu ikisi çok önemli.

Bir katılımcı ise sosyal yardımlar konusunda STK'ların aracılık yapabileceğini belirtti:

Türkiye'de sosyal yardımlar son dönemde arttı ama bunlar daha çok muhtaçlık çerçevesinde yapılıyor. Dolayısıyla belki bunların yeniden kurgulanması lazım. Sosyal yardımlarda, özellikle dezavantajlı kesimlere ulaşmada da kamunun mutlak surette STK'larla çalışması gerektiğini

düşünüyorum. Çünkü bunlar en çok sahada birebir dezavantajlı gruplara ulaşabilecek, ihtiyaçları anlayabilecek ve onlar adına savunuculuk yapabilecek durumdadır.

Bir sanayici ise bu kurumların eğitim konusunda işlevleri olması gerektiğini belirtti.

Eğitimde STK'lara çok çok iş düşüyor. Üretimde ihtiyaç duyduğumuz personeli bulmakta çok zorlanıyoruz. Sanayici olarak, özellikle beyaz yaka iş görüşmelerine girdiğimde görüyorum ki en basit temel bilgilerden yoksun çok mühendis geliyor.

Bir akademisyen ise sosyal girişimciliğin öneminden söz ederek STK'ların özellikle bu alanda önemli bir işlevi olabileceğini belirtti.

Açıkçası ben sosyal ve toplumsal refahın gelişiminde sosyal girişimciliğin de önemli bir destek oluşturabileceğini düşünüyorum. Neden? Çünkü sosyal girişimcilik dediğimizde aslında işin içinde bir sosyal misyon var. Toplumsal ve sosyal olaylara karşı yenilikçi çözümler var. Bir tarafında da girişimcilik stratejileri var... Ama devlet olarak baktığınızda bu konuda yasal bir düzenleme yok. Yasal bir zemin yok, sosyal girişimcilikle ilgili ya da sosyal girişimcilere yönelik bir vergi muafiyeti yok. Dolayısıyla orta

ve uzun vadede sosyal girişimcilik alanıyla ilgili hem STK'ların hem özel sektörün hem de devletin iş birliğiyle ortaya konulacak modellerin çok değerli olacağını düşünüyorum.

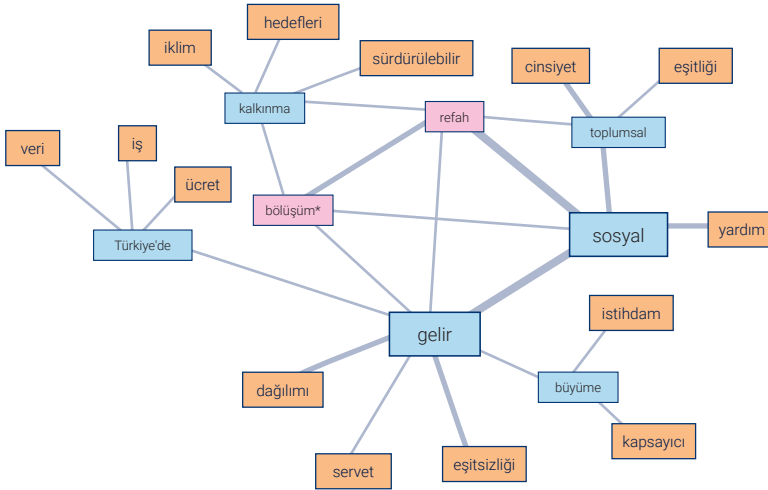

Bir yerel yönetici de devletin eşitsizlikleri azaltmada daha aktif olması ve bu konuda STK'lar ve özel sektörle birlikte çalışması gerektiğini öne sürdü.

Cinsiyet eşitliği konularında devletin daha çok rol alması... Devletin düzenleyici, denetleyici sıfatı

dışında üretici devlet, sosyal devlet anlayışını yansıtacak devlet, cinsiyet eşitliğine ya da kadınların konumunu güçlendirici bir takım proje ve programlara destek veren, sinerji yaratan bir devlet olması... Tek başına devlet de belki bunları başaramaz ama sivil toplum örgütleriyle, diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla, özel sektörle ve uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket eden, bu sorunları çözen bir devlet anlayışının da artık yerleşmesi gerekiyor. Piyasada artık devletin daha çok rol almasını da bekliyoruz.

Çalıştaylarda "refah" ve "bölüşüm" kavramlarının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "refah" ve "bölüşüm" terimlerinin kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır. Farklı bağlamları görselleştirmesi bakımından, "bölüşüm" teriminin ek almış hali de görsele dahil edilmiştir. Bu durum terimin yanındaki "*" işareti ile belirtilmiştir.

Değerlendirme

Refah ve bölüşüm üzerine yapılan toplantılarda kavramsal çerçeve, Türkiye'deki durum ve uygulanabilecek politikalar açısından katılımcıların düşünceleri arasında büyük ölçüde benzerlikler olduğu dikkatimizi çekti. Kavramsal çerçevenin belirlenmesinde ortak görüş, sosyal refahın gelire sınırlı olmadığı; toplumun genel mutluluğu ile sağlığa, eğitime, konuta, temiz havaya, temiz suya ve güvenli gıdaya ulaşabilmenin sosyal refahın önemli bir boyutu olduğu şeklinde.

Toplum olarak hangi ekonomik hedeflerin olması gerektiği konusunda ise görüşler değişkenlik gösterdi. Örneğin bir katılımcı eşitsizlikten önce yoksulluğa odaklanması gerektiğini belirtirken, bir diğer katılımcı ise odaklanması gerekenin verimlilik ve ekonomik büyüme olduğunu belirtti. Daha ağırlıklı görüş ise tek bir hedef yerine sürdürülebilirliği ve eşitliği de içeren daha kapsamlı bir sosyal-ekonomik hedefin olması gerektiği şeklinde.

Adalet ve eşitlik kavramlarının farklılığı konusunda ise katılımcılar hemfikir görünüyor. Hangisine odaklanmak gerektiği konusunda ise adalet kavramının öne çıktığını gözlemledik. Bunun nedeni, bazı katılımcılara göre mutlak eşitliğin imkânsız olması veya bizi farklı bir sisteme götüreceği şeklinde iken; bir diğer katılımcıya göre adaletsizliğin insanlar üzerindeki yaralayıcı etkisi ve sorunları çözme olasılığını zayıflatıyor olması.

Ayrıca bir diğer ortaklaşılan nokta, eşitsizliğin ölçümünde gelir, tüketim ve servet dağılımı kavramlarının yetersiz olduğu şeklinde. Eşitsizliği ölçerken çok daha geniş bir çerçeve çizilmesi, farklı boyutlarda eşitsizliklerin dikkate alınması gerektiği öne sürüldü. Önerilen ek ölçütler/kavramlar şu şekilde sıralandı:

- Eğitimde fırsat eşitliği
- Dijital imkanlara ulaşmada eşitlik
- Özgürlüklerden faydalanmada fırsat eşitliği
- Ekolojik ve çevresel maliyetleri üstlenmede adalet
- Yasaların yapılması sürecinde eşitlik (politik karar süreçlerine katılım)
- Yargıda, hak aramada eşitlik
- Zaman kullanımında eşitlik

Yeni ölçütler alanında tartışılan bir diğer konu ise veri eşitsizliği oldu. Belli verilere erişimin olmaması, bu alanlarda eşitsizliklerin göz önüne alınamamasına neden olabilmekte. Türkiye'de özellikle Kürtler, LGBTİ+'lar, emekli aylıkları, eğitim, toplumsal cinsiyet, yaşlı bakımı ve sosyal yardımlar ile ilgili veri eksiklikleri olduğu belirtildi. Ancak bu tür eksiklikler olsa da girişimci bilgi sistemi gibi kimi olumlu gelişmelerin olduğu da ayrıca vurguladı.

Türkiye'de bölüşümde bugün gelinen nokta açısından ise birkaç istisna dışında genel görüş, eşitsizliklerin yüksek olduğu şeklinde. Bu noktaya gelinmesinde uygulanmış olan politikaların nasıl bir rolü olduğu da üzerinde durulan konulardan birisiydi. Örneğin sosyal yardımların etkisi tartışmalı görünüyor. Sosyal yardımlar bir yandan "en düşük gelirlili grubun gelir payını artıran başarılı bir politika aracı" olarak görülürken, toplamda gelir dağılımına etkisinin düşük olduğu belirtildi. Türkiye'de eşitsizliğin artmasına neden olarak ise aşağıdaki faktörler öne sürüldü:

- Vergi politikaları
- Hukuki belirsizlikler ve sürekli değişen mevzuat
- Büyüme modeli – özellikle inşaat sektörüne yatırım yapılmış olması

- Ayrımcılık - özellikle kadınlar, LGBTİ+ bireyler açısından
- Bölgesel gelir dağılımındaki bozukluk
- Kentleşme/kırdan kente göç
- Özellikle kırsaldaki kadınların ihmal edilmesi
- Küresel iklim yıkımı
- Teknolojik dönüşüm

Toplantılarda genellikle eşitsizliği artıran faktörler üzerinde durulsa da işçilerin örgütlenmesini kolaylaştırıcı bazı olumlu uygulamaların ortaya çıktığı da belirtildi.

Eşitsizlikleri azaltma konusunda getirilen önerilerin çok sayıda olduğunu söyleyebiliriz. Toplantılarda dile getirilenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Örgütlenmenin teşvik edilmesi
- Vergilerin eşitsizliği azaltacak şekilde düzenlenmesi
- Büyüme politikalarının daha eşitlikçi hale getirilmesi ve verimlilik artışı sağlanması
- Sosyal transferlerin sadece ihtiyacı olanlara ve bireysel olarak verilmesi
- Eğitimin güçlendirilmesi
- Bölgesel kalkınma politikaları uygulanması
- Tarımın desteklenmesi
- Güvenceli esnek çalışma biçimlerinin artırılması ve kayıt dışılığın azaltılması
- Vergi denetimi alanının genişletilmesi
- Kadınların istihdama çekilmesi

Son olarak, katılımcıların STK'lardan beklentileri oldukça yüksekti: STK'ların hükümeti hesap verebilir kılmaları, eğitime katkı vermeleri ve sosyal girişimcilik alanında devletle işbirliği yapmaları gibi öneriler getirildi. STK'lar yardım dağıtımını konusunda ise bir görüş birliği olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak, toplantılarda ortaya çıkan genel görüş, Türkiye'nin eşitsizliklerle mücadelede uzun bir süreci kapsayacak kapsamlı ve etkili politikalar izlemesi gerektiği yönündedir. Katılımcılar, bu konuda devletin ve sivil toplum örgütlerinin önemli bir rol üstlenmesi gerektiğine inanıyorlar. Bu bağlamda, STK'ların hükümetle işbirliği içinde çalışarak, sosyal refahı artıracak ve eşitsizlikleri azaltacak projeler yürütmesi gerektiği üzerinde ortak bir kanaat oluşmuştur.

Referanslar

- Akinci, M. (2018). Inequality and Economic Growth: Trickle-down effect revisited. *Development Policy Review*, 36, 01-024.
- Elveren, A. Y., & Galbraith, J. K. (2009). Pay Inequality in Turkey in the Neo-liberal Era. *European Journal of Comparative Economics*, 6 (2), 177-206.
- Filiztekin, A. (2020). Income Inequality in Turkey: 2003–2015. In book "Turkey's Political Economy in the 21st Century", 63-84.
- Tamkoç, M. N., & Torul, O. (2020). Cross-sectional facts for Macroeconomists: Wage, Income and Consumption Inequality in Turkey. *The Journal of Economic Inequality*, 18(2), 239-259.
- Torul, O., & Öztunalı, O. (2018). On income and Wealth Inequality in Turkey. *Central Bank Review*, 18(3), 95-106.